

Живорад М. Миленовић²⁹

Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

**РАСПРАВЕ И ПОЛЕМИКЕ – НАУЧНА МОНОГРАФИЈА:
ТРБОЈЕВИЋ, А. (2019). ДРУШТВЕНИ САДРЖАЈИ У
НАСТАВИ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА: МЕТОДИЧКИ АСПЕКТ.
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ПЕДАГОШКИ
ФАКУЛТЕТ У СОМБОРУ.³⁰**

НАУЧНА ЗАСНОВАНОСТ МОНОГРАФИЈЕ

Научна монографија *Друштвени садржаји у настави природе и друштва: методички аспект*, др Александре Трбојевић испуњава све стандарде прописане *Правилником о поступку, начину вредновања и кватитативном исказивању научноистраживачких резултата кандидата* („Службени гласник Републике Србије“, број 24/2016 и 21/2017) за категоризацију научног дела као научне монографије. На основу детаљне анализе монографије и критичких анализа приказаних у овој полемици и расправи, узимајући у обзир актуелност и изузетно велики значај за научну област којој припада, укључујући и њену практичну примену у настави свих нивоа студија на студијским програмима разредне наставе и за васпитаче у предшколским установама, а у ширем приступу и у настави социологије, историје, географије, биологије, екологије и осталих наставничких студијских програма, јасно је због чега је ова научна монографија објављена у категорији *истакнутих монографија националног значаја* категорије М41.

²⁹zivorad.milenovic@pr.ac.rs

³⁰ Рад је резултат истраживања у оквиру 4 научна пројекта: 1) *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, евиденциони број 178028, који од 2010. финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; 2) *Иновације у васпитању и образовању*, евиденциони број ИМП 001, који у периоду 2017-2019. финансијски подржава Учитељски факултет у Призрену; 3) *Израда софтвера за процјењивање даровитости код ученика*, евиденциони број 19/6-020/961-26/18, који од 2019. финансијски подржава Министарство просвјете и културе Републике Српске и 4) *Софтверска подршка за предвиђање успјешности студирања*, евиденциони број 19/6-020/961-27/18, који од 2019. финансијски подржава Министарство просвјете и културе Републике Српске.

Приложени рукопис представља публикацију у којој су на оригиналан и свеобухватан начин проучени *друштвени садржаји у настави природе и друштва*, с посебним акцентом на њихов методички аспект, који су због све учесталијих и сложених промена, увек значајна и за проучавање интересантна тема за област друштвено-хуманистичких наука. Аутор је у приложеном рукопису користио методолошки поступак који је примерен теми која се проучава и као такав је прихватљив за наведену научну област којој припада. Рукопис испуњава све предвиђене библиографске услове: CIP, УДК, ISBN и COBISS.SR-ID. Одговарајућег је обима и има потребан број цитата и аутоцитата. У њеној изради коришћене су 143 библиографске јединице (научни радови објављени у референтним домаћим и иностраним часописима, монографије, уџбеници, приручници и остале) и 26 извора који се сврставају у педагошку документацију (закони, правилници, наставни планови и наставни програми). Издавач приложеног рукописа је Педагошки факултет у Сомбору Универзитета у Новом Саду који представља признату и реномирану установу у Републици Србији, земљама у региону и ширем европском и светском простору.

КРИТИЧКА АНАЛИЗА МОНОГРАФИЈЕ, ПОЛЕМИКЕ И РАСПРАВЕ

Основни текст научне монографије *Друштвени садржаји у настави Природе и друштва: методички аспект* аутора др Александре Трбојевић, поред насловног листа, импресуима и садржаја (5 страница), има 121 страницу, што с литературом (14 страница), прилозима (16 страница) и белешкама о аутору (2 странице), укупно износи 158 страница. Осим предговора у коме је аутор навео да монографија представља резултат дугогодишње проучавања проблематике значаја друштвених садржаја у настави природе и друштва и непосредног вођења наставе из Методике наставе природе и друштва на Педагошком факултету у Сомбору и увода којим је указано на генерално поступак израде теме, монографија се састоји из пет одовјених, али међусобно повезаних целина.

У првој целини се проучавају *садржаји из корпуса друштвених наука у разредној настави*. Полазећи од основних карактеристика и психофизичких и осталих могућности деце млађег школског узраста, аутор који овај период васпитања и образовања деце назива периодом *раног старта*, посебно указује на значај дечје

радозналости и наводи да је она „...поткрепљена различитим социјалним искуствима стеченим у породици, вршњачким групама и заједницима њихових пријатеља“ (стр. 13). Из наведеног разлога аутор у монографији наводи да наставни садржаји из области друштвених наука представљају основу која пружа темеље и доприноси ученицима да науче, правилно схвате и разумеју основне друштвене појмове, што ће им користити у даљем учењу и у решавању свакодневних животних проблема. Како би се омогућило оптимално стицање знања о основним друштвеним појмовима у настави *Свет око нас* у 1. и 2. и *Природа и друштво* у 3. и 4. разреду основне школе, у монографији се указује на неопходност обезбеђивања услова за планско и систематично деловање на развој друштвених знања и вештина. Посебно се наглашава да се при том нарочито води рачуна о кључном моменту да ученик друштвене садржаје не треба да меморише, већ да исте постепено и континуирано усваја као нова сазнања, при чему се посебно мора водити рачуна о „...укључивању социјалних вештина у систем постојећег знања и искуства о друштвености света“ (стр. 16).

На основу овакве анализе се може закључити да је у школи потребно створити услове да ученици с једне стране усвоје основне друштвене појмове, а с друге да се омогући њихово систематично развијање кроз различите облике самосталног проналазачког и истраживачког рада у оквиру различитих облика иновативних врста наставе (Вилотијевић и Вилотијевић, 2014), пре свега интерактивне (Пешикан и Ивић, 2000), диференциране (Миленовић, 2010), егземпларне (Миленович и Цветкович, 2014), респонсибилне (Илић, 2000), хеуристичке (Вилотијевић и Вилотијевић, 2007), инклузивне (Миленовић, 2013; Илић, 2010; Сузић, 2008) и осталих. У прилог оваквом схватању иду и бројне критичке анализе публиковане у водећим светским часописима (O’Byrne et al., 2018; Osmond-Johnson & Campbell, 2018; Aljabren & Lash, 2016). Резултати поменутих показују да је одавно превазиђен начин на који ученици млађег школског узраста усвајају основне појмове из природног и друштвеног окружења. Теоријске расправе и критичке анализе приказане у овој монографији не само да представљају новину у проучавањима методичких аспеката усвајања друштвених појмова и наставе *Свет око нас* и *Природа и друштво* у Србији, где се углавном за наставу на факултетима користила литература стара и по неколико деценија, него су у потпуности у складу са савременим приступима реализације ове наставе према иновативним дидактичко-методичким моделима

наставе у свету (Миленовић, 2017). Ова монографија као иновативни приступ у усвајању друштвених појмова од стране деце млађег школског узраста, с посебним акцентом на методичке аспекте, нарочиту пажњу поклања на значај и потребу информатичке писмености како деце, тако и учитеља, на шта се посебно указује у новијим публикованим истраживањима у свету (Korda, 2019; Kurumbayev et al., 2016; Tambunan, 2014). У њима се као уосталом и у овој монографији, истиче потреба примене различитих дидактичких апликација израђених од стране самих ученика и примени игре у зависности од сваке конкретних наставних садржаја (Callow, 2017).

У овој целини аутор детаљно проучава наставне садржаје о усвајању основних друштвених појмова у различитим временским периодима, с посебним нагласком на наставне садржаје у наставним плановима и програмима после Другог светског рата па све до краја 20. века кроз различите наставне предмете, повезујући исте с усвајање основних појмова о друштву у *настави јестаственице* у Србији у 19. веку. Посебан нагласак се ставља на проучавање наставних садржаја у новијој историји, при чему се указује на њихово место, улогу и значај условљен честим реформама система васпитања и образовања почев од 2003. које и данас трају. Без обзира на то, у Србији све до појаве ове монографије није било сличних истраживања, осим неких тангентних. Неке од њих је ипак потребно поменути, јер се баве проучавањем иновативних приступа настави природе и друштва (Цекић Јовановић и Голубовић Илић, 2010). Било је и истраживања у којима је проучавана интегрисана настава природе и друштва и њена повезаност са осталим наставним предметима (Голубовић Илић и Михајловић, 2015).

Друштвени садржаји у настави Природе и друштва из угла писаног дискурса проучавају се у другој целини. Аутор у овој целини нарочито указује на значај „...структурираности писаног дискурса...“ (стр. 36), зато што је деци млађег школског добра структура писаног тескта знатно више потребнија помоћ, него ли деци старијих разреда. Посебан нагласак ставља на жанр уџбеника у млађим разредима основне школе, указујући да уџбеници у млађим разредима основне школе требају бити у функцији наставе, учења и стицања знања ученика. Указује и да уџбеници требају бити тако структурирани да не представљају само наставно средство, већ да испуњавају и дидактичко-методичке захтеве и да у зависности од узраста ученика имају развојно-формативну улогу како у учењу и

учешћу ученика у настави, тако и у изграђивању њиховог индивидуалног система учења. Аутор у овој целини указује и на најзначајније вредности уџбеника у млађим разредима основне школе, све у функцији ефикасности наставе и нарочито учења и учешћа ученика у настави.

Уочљиво је да је уџбеник, без обзира на бројна проучавања која се тичу његове улоге, значаја и пре свега прилагођености потребама наставе и ученика и даље представља недовољно истражено подручје. Аутор у овој монографији прилази методичким приступима за које је утврдио да су у досадашњем раду са студентима дали значајне резултате у стицању оптималних знања и методичких вештина. Томе је допринео и дугогодишњи истраживачки рад аутора усмерен у правцу неучног проучавања различитих аспеката уџбеника у настави (Трбојевић, 2019б). Слични резултати утврђени су и у неких истраживањима спровеним у свету (Lonnert, 2019; Pinner, 2018; Hugedus et al., 2013). Уочљиво је да без обзира на стални напредак и утицај ИКТ у настави, да истраживања уџбеника у савременој школи постају све сложенија. Структура, садржај, место и улога, дидактичко-методички значај, прилагођеност ученику, само су неки од проблема савремених истраживања уџбеника (Василијевић, 2013; Шпановић и Ђукић, 2019). Има и истраживања у којима су коришћени иновативни инструменти за проучавање различитих аспеката уџбеника (Goh, 2018).

У трећој целини аутор даје *теоријску основу за дидактичко-методичку трансформацију друштвених садржаја у настави Природе и друштва*. Дидактичко-методичка трансформација наставних садржаја значајно доприноси систематичности стицања знања из различитих научних области. Истовремено доприноси и да се избегне могућност да ученици одређеног узраста изучавају наставне садржаје који су сложенији од садржаја који би требали бити примерени њиховом узрасту и могућностима. Примењујући измењену Блумову таксономију васпитно-образовних циљева примерену учењу ученика у когнитивном, афективном и психомоторном подручју, аутор у овој целини проучава различита теоријска схватања уџбеника Лава Виготског и Жана Пијажеа, даје презентацију друштвених садржаја у уџбенику кроз врсте знања, приказује друштвене садржаје у уџбенику који су у функцији метакогнитивне подршке учењу и представља уџбеник као средство масовне комуникације наводећи да савремени школски уџбеник „...треба да буде заснован на имплементацији већег броја

комплексних функција: да активира и мотивише, подстакне разноврсне мисаоне процесе, мобилише стваралачке потенцијале и обезбеди извештајан степен индивидуализације“ (стр. 61).

Уочљиво је да без обзира на иновативне приступе настави који подразумевају већи степен слободе у њеној реализацији, за успешност у настави је и даље неопходно поштовање принципа систематично и линеарности стицања знања. На то указују и нека истраживања спроведена у Србији (Антонијевић, 2004) која су указала на значај правилне поримене принципа систематичности у настави, као основни предуслов даљег учења ученика. Идентични резултати утврђени су и у овој научној монографији. Да су неки од дидактичких принципа универзални и трајно корисни у настави, показују и бројна истраживања спроведена у свету у којима је утврђено да се принцип систематичности подједнако примењује у настави и учењу ученика како у земљама Запада (Osmond-Johnson&Campbell, 2018), тако и у Русији (Balashova, 2016; Redchenko, 2016). Принцип систематичности има подједнак значај и у настави с децом са сметњама у развоју и препремака у учењу и учешћу (Hetzroni, 2019).

Највише простора у монографији посвећено је *друштвеним садржајима у настави Природе и друштва*. Аутор у четвртој целини приказује најчешће облике моделовања уџбеничких страница: 1) модел заснован на рецепционо-естетичком приступу, 2) пример лекције обликоване према егземпларном моделу, 3) пример лекције обликоване према проблемском откривању и 4) мултимедијално-вишеизворни модел (стр. 65-88). Обликовање уџбеника према наведеним и осталим моделима доприноси ефикаснијој припреми, планирању, организацији, реализацији и вредновању наставе према иновативним дидактичко-методичким моделима. Настава према овим моделима усмерена је искључиво на ученика и у правцу крајњег циља да ученици стичу темељна знања која ће за њих имати вредности и изван учионице и служиће им у решавању свакодневних проблема у даљем учењу и животу уопште. Након тога аутор проучава садржаје који се односе на приближавање наставних садржаја начинима на које ће они најбоље учити. Аутор посебно наглашава значај стрипа у учењу и учешћу ученика у настави и у монографији приказује презентацију друштвених садржаја у окриљу стрипа.

У петој целини аутор приказује резултате лонгитудиналних емпиријских истраживања излагања друштвених садржаја у уџбенику Природе и друштва, премакарактеристичности за

одређене друштвене периоде: 1) 1945-1957. 2) 1958-1984. и 3) 1985-2002. (стр. 105-111). На основу ових анализа се може извести закључак да су уџбеници структурирани углавном административно, од стране просветних власти и само једног државног издавача. Анализирани резултати емпиријских истраживања су показали да је излагање друштвених садржаја у уџбеницима Природе и друштва у наведених периодима углавном било друштвено условљено и карактеристично за традиционалну наставу, која је била друштво условљена, а циљеви учења ученика унапред одређени и уско повезани с таквом наставом. У циљу компаративног поређења емпиријских истраживања излагања друштвених садржаја у уџбеницима Природе и друштва у поменутиим временским периодима с излагањем друштвених садржаја у уџбеницима у данашњој школи, аутор анализира и излагање друштвених садржаја у уџбеницима Природе и друштва након либерализације издаваштва. На основу анализа емпиријских истраживања након 2002. аутор је утврдио и у монографији приказао прецизне резултате упоредних истраживања четири наведена периода у погледу просечне заступљености утврђених категорија друштвених садржаја (стр. 113) и учесталости присуства презентације садржаја на начин излагања у готовом виду (стр. 115).

На основу детаљне анализе друштвених садржаја у настави природе и друштва, с посебним освртом на њихов методички аспект, аутор је на крају дао јасне, прегледне и концизне закључке, с нагласком да је крајња намера била да у оквирима професионалних, стручних и личних компетенција овом монографијом допринесе разматрању сложеног питања дидактичко-методичке трансформације „...друштвених садржаја у настави Природе и друштва“ (стр. 119). На крају монографије аутор је дао пет примера реализације неких наставних јединица.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања др Александре Трбојевић представљени у монографији имају изузетно велики значај проучавању ове проблематике, која је и даље недовољно истражено подручје. Зато монографија *Друштвени садржаји у настави Природе и друштва: методички аспект* поред теоријског (научног) доприноса, значајно доприноси квалитету реализације универзитетске наставе на студијским програмима разредне

наставе и за васпитаче у предшколским установама, али и осталих наставничких студијских програма свих нивоа студија. Значајан допринос може имати и за васпитаче, учитеље и наставнике уколико би исту користили у свом раду. Ова научна монографија је и одлична основа за бројна будућа истраживања овог, како је у монографији посебно наглашено, још увек недовољно истраженог проблема. Као таква, првенствено се препоручује научницима, студентима, васпитачима, учитељима и предметним наставницима. Због њене читљивости и разумљивости, препоручује се и ширем читалачком кругу.

ЛИТЕРАТУРА

- Aljabreen, H. & Lash, M. (2016). Preschool Education in Saudi Arabia: Past, Present, and Future. *Childhood Education*, 92(4), 311-319.
- Антонијевић, Р. (2004). Значај систематичности наставе у процесу сазнавања. *Настава и васпитање*, 53(1), 5-17.
- Balashova, Y. (2016). The Scientific Enlightenment System in Russia in the Early Twentieth Century as a Model for Popularizing Science. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(18), 11467-11476.
- Goh, L. (2018). Concurrent and Coplanar Forces that Are in Equilibrium. *Physics Teacher*, 56(6), 384-385.
- Голубовић Илић, И. и Михајловић, А. (2015). Могућности интегрисања наставе математике и света око нас као школских предмета у разредној настави. *Норма*, 20(2), 289-301.
- Василијевић, Д. (2013). Од класичног до електронског уџбеника. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 26(3), 60-68.
- Вилотијевић, М. и Вилотијевић, Н. (2014). Вредновање квалитета резултата и процеса учења. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 27(4), 21-30.
- Вилотијевић, М. и Вилотијевић, Н. (2007). *Хеуристичка настава*. Београд: Школска књига.
- Илић, М. (2010). *Инклузивна настава*. Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама.
- Илић, М. (2000). *Респонсибилна настава*. Универзитет у Бањалуци.
- Korda, S. (2019). Reinventing Teaching. *Childhood Education*, 95(1), 38-43.
- Kurumbayev, S., Samashova, G., Alshynbayeva, Z., Mukhametzhanova, A., Sharazdin, A., Kalybekova, K. & Kosybaeva, U. (2016). Development Principles of the Pedagogical System Aimed at Bachelor Training Based

- on Modern Information Technology. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(18), 11771-11790.
- Lonnert, L. (2019). Bridging the Gap: Harp Teachers on Teaching Orchestral Playing. *International Journal of Music Education*, 37(2), 210-225.
- Миленовић, А. (2017). *Разредна настава – иновативни дидактичко-методички модели*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Миленовић, Ж. (2013). *Наставник у инклузивној настави*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Миленовић, Ж. (2010). Инклузивна настава различитих нивоа сложености у настави књижевности у млађим разредима основне школе. *Методичка пракса*, 10(2), 233-246.
- Миленович, Ж. и Цветкович, Р. (2015). Модель инклузивног екземплярног учења по методу евристичке инверсии на уроцима математике у основним школама Републике Србије. *Научни резултат*, 3(5), 30-38.
- O'Byrne, Ian, Radakovic, N., Hunter-Doniger, T., Fox, M., Kern, R. & Parnell, S. (2018). Designing Spaces for Creativity and Divergent Thinking: Pre-Service Teachers Creating Stop Motion Animation on Tablets, *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 6(2), 182-199.
- Osmond-Johnson, P. & Campbell, C. (2018). Transforming an Education System through Professional Learning: Developing Educational Change at Scale in Ontario. *Educational Research for Policy and Practice*, 17(3), 241-256.
- Pinner, R. (2018). Re-Learning from Experience: Using Autoethnography for Teacher Development. *Educational Action Research*, 26(1), 91-105.
- Пешикан, А. и Ивић, И. (2000). Интерактивна настава – активно учење као вид осавременивања наставе. *Настава и васпитање*, 49(1-2), 160-172.
- Redchenko, N. (2016). Interdisciplinary Learning as a Basis for Formation of Intercultural Communicative Competence. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(13), 6195-6202.
- Сузић, Н. (2008). *Увод у инклузију*. Бања Лука: ХБС.
- Tambunan, H. (2014). Factors Affecting Teachers' Competence in the Field of Information Technology. *International Education Studies*, 7(12), 70-75.
- Трбојевић, А. (2019а). *Друштвени садржаји у настави природе и друштва: методички аспект*. Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.
- Трбојевић, А. (2019б). Садржаји друштвених наука у уџбенику Природе и друштва из угла ученика. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 49(1), 253-275.

- Callow, J. (2017). "Nobody Spoke Like I Did": Picture Books, Critical Literacy, and Global Contexts. *Reading Teacher*, 71(2), 231-237.
- Hegedus, S., Tapper, J., Dalton, S. & Sloane, F. (2013). HLM in Cluster-Randomised Trials--Measuring Efficacy across Diverse Populations of Learners. *Research in Mathematics Education*, 15(2), 177-188.
- Hetzroni, O., Hessler, M. & Shalahevich, K. (2019). Learning New Relational Categories by Children with Autism Spectrum Disorders, Children with Typical Development and Children with Intellectual Disabilities: Effects of Comparison and Familiarity on Systematicity. *Journal of Intellectual Disability Research*, 63(6), 564-575.
- Цекић Јовановић, О. и Голубовић Илић, И. (2010). Егземпларна настава на часовима Света око нас / Природе и друштва. *Норма*, 15(2), 229-242.
- Шпановић, С. и Ђукић, М. (2009). Проблемско излагање садржаја као чинилац квалитета савременог уџбеника. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 22(2), 5-15.